

Komlós Aladár köszöntése

Azt mondják, az utolsó félszázadban több évtizeddel hosszabbodott meg az emberi élet. S az életkorral — nemünk fejlődésének igazi fegyverténye ez — az alkotó szakasz időhatárai is messze kitértek. Öreg tudósaink kötetei, mindenesetre, rendre igazolják ezt. Köztük első sorban áll a nyolcvanadik évét most betöltő Komlós Aladáré.

Folytonos változás és szilárd állandóság jellemezte mindig Komlós Aladár tevékenységét. Születésnapj tanulóévkönyvében is mennyi az új gondolat, mily sok a korábbi eredményeit kibővítő, átfőmáló, fölülvizsgáló nézet. S mily makacs a ragaszkodás magatartásának emberi, tudósi, erkölcsi alapelveihez.

Útja, míg arra a magaslati pontra elért, ahol ma áll, hosszú volt és kitérőkben gazdag: az irodalomtörténetírás csak élete második felében lett tevékenységének fő területe. Hátráthatatták ezek a kitérők az intézményes tudósság ranglétráin, de bő tapasztalatokkal kama-toztak neki, mindenek előtt az irodalmi életnek, az irodalom történeti mozgásának személyes érdekű, belső tapasztalatú ismeretével. A tudós, aki az iskolapadtól menetrendszerűen haladt szakmája sinpárjain előre, bizonyosan sokat nyert vele szemben a módszeresség és a szak-irodalmi ismeret tekintetében, az irodalmi élet ilyen belső tájékozottságú, ilyen személyes élményű ismeretére azonban nehezen, alig tehetett szert.

Az irodalmi műveket Komlós a történelmet alakító, a történelemmé váló társadalmi élet-küzdelem egy-egy tényeként fogta föl kezdettől fogva. Esztétikai tényeként, mert meg volt győződve, hogy az ember küzdelme létének értelméért, életének teljességéért a művészet jelenléte nélkül lehetetlen. A költészetet, a költői művet az élet megvilágító gyújtópontjának mondja a líra mibenlétéről elmélkedve. Attól a szereptől, amit az író egy-egy művével, mint esztétikai ténnyel a maga korszakának küzdelmeiben betöltött, nem tudott s nem is akart elszakadni, elvonatkoztatni. Ez a tudott és vállalt kötöttség akadályozta is néha, kétségtelen — többnyire azonban segítette. Nem helyezte mindig a keletkezéskörülményeknél egveteme-sebb lelki, létszemléleti távlatokba is a művek jelentését, de konkrét keletkezéskori funkció-jukat szinte mindig hibátlanul ragadta meg. Arannyal szemben például egész pályáján át bizonyos tartózkodást, sőt hidegséget tanúsított; a Deák mellé álló, a Deák-politika ellen föl nem szólaló irodalomközeleti szerepvívó, úgy lehet, el-elfedte előtte az európai szintű, a létről minden utódkornak megvilágítást üzenő nagy költőt. Vagy talán a számára idegen emberi egyéniség, magatartás, sorsalakítás távolította, kedvetlenítette el. Akármiként van is: fájla-ljuk ezt. Ugyanakkor azonban nagy tisztelettel és csodálattal adózunk annak a mély értésnek, amelyet Vajda s a vele rokon egyéniségű és tevékenységű költők szerepe iránt mutatott.

Az irodalomtörténet lehető szempontjai közül elsősorban a magatartás kérdése foglalkoz-tatta. A művekben testet öltő, a társadalmi tetté váló magatartásé. De jól tudta, az a mű fe-jezheti ki igazán szerzője magatartását, és alakíthatja olvasójáét, amely művészi tekintetben tökéletes. S fordítva: a tökéletes mű, bármennyire nem érzékeljük is mindig közvetlenül, mellőzhetetlen érték egyénnek, társadalomnak egyaránt. Baudelaire-hoz például akkor is for-rón ragaszkodott, midőn némileg tanácsalannul álltunk e nagy költővel szemben. Lírikusként indult: a művészi szépség foglalta el nála az első helyet. Az irodalomtörténetírásba a kritika oldaláról érkezett; a Nyugat ama korszakából és rétegéből, amelyben sokféle ítéleti szem-pontot voltak képesek méltányolni; első helyre azonban rendszerint mégis az író társadalmi—erkölcsi magatartását emelték. Komlós egyik mestere, Ignótus is, bár fennszóval, már-már hivatkozva hirdette a kritikai impresszionizmus igéit, de a maga kritikai gyakorlatában követ-kezetesen és felelősen arra figyelte, mi az írónak a viszonya, mégpedig a művén át megnyilat-kozó viszonya a társadalmi—szellemi haladáshoz.

Komlós esztétikai alkat, az esztétikai elem azonban elválaszthatatlan egyéniségében a morális igénytől; s morálja egvértelműen szociális fogantatású és értékrendű. Hangoztatott ugyan nem egyszer impresszionista vagy parnasszista kritikai elveket ő is, valójában azonban

legtöbbször ő is azzal mért, segíti-e vagy sem a költő a méltánytalanságot szenvedők ügyét. Természetesen, itt nemcsak a közvetlen és nyílt politikai méltánytalanságokra kell gondolnunk, hanem az életforma, a szokásrend, a gondolkodásmód, az érzület méltánytalanságaira is. A radikalizálódás liberális eszmevilág humanitás-eszményét, haladás-élvét tartotta szem előtt kezdetben, később egyre több radikális és szocialista gondolat járta át írásait. A maga vallomása szerint Jászihoz vonzódott leginkább. Azokhoz fűzte mély rokonszenv, akik segítették széttépni a béklyókat, amelyek az egyéniség kibontakozását feudális közhatalmi normák követelményeivel, jelszavával gúzsba kötötték. Majd pedig azokhoz is, akik a fől szabadtul egyéniség új közösségi formáit keresték.

Szenvedélyesen hisz az igazság és igazságosság föl kutatásának lehetőségében és kötelezettségében. Stílusátörékvéseiktől függetlenül olyan alkotókhöz fűzte rokonszenv, akikben közvetlenül és áttétel nélkül érezhette meg az igazság akarásának ezt a kötelezettségét és szenvedélyét. Nemcsak Vajda és Ady, hanem Kassák és Veres Péter, nemcsak Komjáthy és Reviczky, hanem Illyés és Babits is erősen vonzotta. Sokféle vállalkozásban vett részt, de írói csoportterdekek-nél mindenkor fontosabbnak tartotta az igazság ügyét. A népies-urbánus vitán például lényegében mindvégig kivülről maradt; s jellemző módon, noha etnikai tekintetben nagyon is érezhette Bródy erkölcsi—társadalmi igazát, sérelmének súlyát, Bródy művészi túlértékelése ellen is fölemelte szavát. Főhíborodással fordult szembe mindig mindennemű diszkriminációval, de higgadt tárgyilagossággal tudta szemlélni, megértő türelemmel tudta boncolni a történeti képződmények, a berögzött tudat kötő, béklyózó erejét. A magyar zsidóság sorsára nézve tanulmányainak egy-egy találó megjegyzése megvilágító erőben gyakran történésnek és szociológusok elemzésével ér fel. Csak sajnálhatjuk, hogy ő, aki ilyen mélyen ismeri, aki ilyen vállaltan éli át nemzetünk e rétegének problémavilágát, sohasem bírt időt szakítani e kérdéskör monografikus vagy legalább esszé-szerű földolgozására. Azok az esztendők, amelyekben mint fiatal kritikus először nézett érett fejfel szembe a magyar világgal, épp e kérdéskör kiéleződésének éveit voltak; s aztán, fájdalom, e kérdések végig is kísérték nemzedéke útjának egész első felét. Komlós tiszta, hűséges, féltő nemzetudata biztosíték lehet szava érdekének és súlyának. Történetírásunk nem térhet ki e problémakör elől; becsülettel, alaposan, igaz történetiséggel hozzá kell nyúlnunk; történetírásunk e korszakról nélküle csonka, eredményei csupán féleredmények. S mai tudatunk humanitására sem közömbös az őszinte szembenézés, a tiszta megértés.

Alkata, szenvedélyes hite az igazság kimondásának szükségében, szenvedélyes bizakodása az igazságosság megvalósításának lehetőségében elsősorban a líra és a kritika felé fordította. Járatos régebbi korok irodalmában is, főleg a reformkorban; aki azonban ennyire szorosan fűződött az irodalmi mű életközdelembeli szerepéhez, aki ennyire benne élt kora irodalmi mozgásában, természetszerűen összpontosította és határolta kutatásait a jelenre és előzményére, a közelmúltra, a félmúltra. Legfontosabb két műve (alapmunka mindkettő a korszak kutatói számára) e két terület közelmúltjának összefoglalása. Tett ugyan termékeny kísérletet arra is, hogy tárgyait elméleti tanulmányokban is megragadja, valójában azonban a személyes átélésre és a műveltségi tapasztalatra támaszkodás jellemzi összefoglalásait. Verset is írt, szép műfordításokat is nyújtott át, s regényt is szerzett: művészi érzékenysége és igénye sokrétű, mélyen átélt műveltséggel társulva pontosan érzékelő és mérő izléshez juttatta; ítéleteiben rendszeren ez az izlés vezérelte inkább, mint elméleti rendszer vagy elvont esztétikai megfontolás.

Nem tartozott a részleteket vésegető, az egyes mozzanatokat domborító, a mondatokat cizelláló ötvös esszéisták sorába. Stílusa, cikkei, tanulmányai egészének dinamikájában érvényesült. A gondolat, a vélekedés hevülten polémikus vagy meggyőződéstől átítatott előadása kölcsönzi stílusa nyugalmát. Van pátosza, retorizálás, van lendülete dramatizálás, van bensősége intimitás, klorizálás nélkül. Fialalabb pályatársai közül is — akiket mindig szívesen olvasott és örömmel ismert el — főleg azok műveire figyelt, akiknél tudás és tárgyszeretet meggyőződéssel egyesült; *Sőtér Nemzet és haladás*-ra például vagy Király Ady monográfiájára.

Elismerésben nem valami bőven volt része. Sztoikusán vette a Hivatal figyelmetlenségét; tudta mint ahogy barátai és tisztelői tudják, nem rangosnak kell lenni a tudományban, hanem olvasásra érdemesnek.

Az emberi életkor az utolsó félszázadban meghosszabbodott, az alkotó időszak határai pedig kitágultak. Komlós sokféle vállalkozásban vett részt hosszú pályája folyamán. Emlékeivel, személyes otléte vagy hallomása bizonyítékaival mégis ritkán érvelt. Az emlékezők mai árfolyamvesztő áradásában az ő visszatételeinek bizonyosan volna valódi haszna és hitele. Születésnapj kötelete tanúsítja, a múlt törekvéseinek jelenre vonatkozó képességét oly frissen őri ma is mint évtizedekkel ezelőtt. Eljövendő esztendeiben (— számosak legyenek és egészségesek! —) ezért, egyéb tanulmányai mellett, bizonyosan pályája emlékeit látna örömmel minden barátja és olvasója.

Németh G. Béla

A Reneszánsz-kutató Csoport 1971. évi munkája

Az Intézet Reneszánsz-kutató Csoportjának 1971. évi tevékenységére legfőképpen a nemzetközi kooperáció erőteljes továbbfejlesztése volt jellemző. Ebben az esztendőben bontakozott ki erőteljesen a Csoportnak és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája moszkvai Világirodalmi Intézetének közös munkája: a reneszánsz irodalom alapkérdéseiről és periodizációjáról. Ebben a franciái megjelenő kötetben szovjet és magyar irodalomtörténetek mintegy 15 tanulmánya tesz majd kísérletet a reneszánsz sajátosságainak, illetve a reneszánsz korszak fogalmának és időbeli határainak a körvonalazására a különböző irodalmakban. Szovjet kollegáink már annyira előrehaladtak a munkában, hogy négy, új megfigyelésekben és gondolatokban igen gazdag, terjedelmes tanulmány szövegét 1970 november 29-én Budapesten vitára is bocsáthatták. Ez alkalommal a tanulmányok szerzői közül vendégünként üdvözölhattük N. I. Balasov, és A. D. Mihajlov professzorokat, akik közül az előbbi egyúttal a kötet szovjet társszerkesztője.

Eva Kushner ottawai professzornak és André Stegmannak, a Tours-i Reneszánszkutató Intézet igazgatójának a megtisztelő meghívására Csoportunk bekapcsolódott annak a nagy reneszánsz-szintézisnek a munkálataiba is, amely a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság (AIRC) égisze alatt készülő összehasonlító európai irodalomtörténet keretében fog megjelenni. E vállalkozás programjáról és tervéről megbeszélések folytak Budapesten A. Stegmann (április 28—május 9) és E. Kushner (június 21—23) itteni látogatásai során, majd július 16-án Toursban, a XIV. Nemzetközi Humanista Kollokvium alkalmával s végül november 15—18-án ismét Budapesten. Ez utóbbi alkalommal került sor a négykötetes mű tervezetének az európai összehasonlító irodalomtörténet munkálatait irányító koordinációs bizottság által való elfogadására, s vele a szerződés megkötésére. Csoportunk, mint a reneszánsz-kötetek munkálatainak az ottawai és a toursi mellett harmadik bázis-intézete, a kelet-európai tudósok részvételét biztosítja a vállalkozásban, valamint gondoskodik a kelet-európai reneszánszra vonatkozó ismereteknek a műbe való beépítéséről.

Köszönettel fogadtunk el egy másik külföldről jövő javaslatot is, melyet Félix Castan, a Montauban-i Barokk Intézet igazgatója tett. Felajánlotta, hogy „Baroque” c. nagysikerű kiadványsorozata számára állítsunk össze egy külön számot a magyarországi barokkról. A Klaniczay Tibor és Varga Imre szerkesztésében készülő kötet, melyben a legkülönbözőbb szaktudományok képviselői fogják egy-egy tanulmányban megvilágítani a magyarországi barokk egy-egy nemzetközi szempontból is tanulságos alapkérdését, 1973 elejére fog elkészülni.

A fentiekben kívül tovább folytatódtak legrégebb nemzetközi vállalkozásunknak, a kelet-európai reneszánszt tárgyaló, Varjas Béla irányítása alatt készülő összefoglalásnak a munkálatai. Legújabbban horvát kollegáink ígérték ehhez jelentős hozzájárulást. E készülő nagy munka elősegítésének a jegyében került megrendezésre a Csoport és az érdekelt tanszékek második reneszánsz ülészaka 1971-ben Sopronban.

Az 1971 május 6—7—8-án „A közép-európai humanizmus kérdései” címmel megrendezett ülészak összekapcsolódott Lackner Kristóf születésének 400. évfordulójával. Mintegy 60 kutató és mintegy 60 egyetemi hallgató élvezhette ez alkalommal Lackner városának, Sopronnak a vendégszeretét és a vendéglátók jóvoltából kitűnő körülmények között folytathatta munkáját. A Varjas Béla által kialakított tudományos program keretében tizenketten tartottak előadást, közöttük négy külföldi kollegánk is, nevezetesen: Stefan Barbarić (Zára), Dávid András (Újvidék), Jan Ślaski (Varsó) és Waclaw Urban (Krakkó), akik nemcsak értékes mondanivalójukkal tisztelték meg az összejövetelt, hanem azzal is, hogy előadásukat magyar nyelven tartották meg. Az ülészakon bemutatott dolgozatok különösen a humanizmus kései, a XVI. század második és a XVII. század első felére terjedő szakaszának problémáit világították meg, összekapcsolva a magyarországi humanizmus kérdéseit a környező országok irodalmának problémáival. Az ülészakon elhangzott előadások a „Helikon” 1971. évi 3—4. számában jelentek meg, az előadások vitáinak ismertetésével együtt.

A reneszánsz kutatás nemzetközi áramába való bekapcsolódásnak jelentékeny mozgatója lett a már korábban tervezett latinnyelvű szövegkiadás-sorozat. Az eredetileg „Scriptores Latini Renascentium Litterarum in Hungaria” címen Pirnát Antal szerkesztésében tervezett sorozat ügye, Juhász László 1970-ben bekövetkezett tragikus halála után új alapokra helyeződött. Csoportunk közvetítésével a Juhász László által alapított és szerkesztett „Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum” eladatlan kötetait az Akadémiai Kiadó megszerezte, úgyszintén a sorozat folytatásának a jogát is. Korábban tervezett sorozatunk ezért a Juhász-féle vállalkozás címével fog megjelenni s az új kötetekkel együtt a még Juhász által kiadott 40 régebbi füzet is kapható lesz. A vállalkozás megnövekedett méretei szükségessé tették a legkompetensebb szakemberekből álló külön szerkesztő bizottságnak a felkérését is. Ennek tagságát Borzsák István, Horváth János, Kardos Tibor, Mezey László, Pirnát Antal és Székely György vállalták; a szerkesztés gyakorlati feladatait továbbra is Pirnát Antal végzi. Az általa kidolgo-

zott részletes kiadási szabályzatot, valamint az új tervet a Bizottság az elmúlt év során beható vita után jóváhagyta. Ennek értelmében a sorozat nem fog korlátozódni a reneszánszkori magyarországi latin irodalom termékeire, hanem a Juhász-féle sorozat eredeti profilja szerint a reneszánsznál korábbi és későbbi magyarországi latin művek kiadását is feladatának tartja, sőt a későbbiek folyamán esetleg más országok latin alkotásainak is kész lesz helyet biztosítani. A sorozat számára készülő kötetek közül jelentősen előrehaladt Boronkai Iván Vitéz-, valamint Kulcsár Péter Brodarics- és Ransanus-kiadása. A sorozat tervében szereplő legjelentősebb munka a Janus Pannonius kritikái kiadás, mely Horváth János és Kardos Tibor közös munkájaként az elkövetkező években fog elkészülni. A kritikai kiadás munkálatainak megindulása egyúttal kapcsolatban áll a Janus Pannonius évforduló megünneplésének előkészítésével. Ez utóbbi már 1971 júniusában megkezdődött, a Kardos Tibor elnökelete alatt működő Előkészítő Bizottság jóvoltából. A latin humanista irodalom kutatásának fellendülésével egyidőben Csoportunk tovább építette nemzetközi összeköttetéseit s ennek jegyében Pirnát Antal 1970 augusztus végén részt is vett már a Leuven-ben megtartott I. Nemzetközi Neolatin Kongresszuson, ahol a magyarországi latin humanista irodalomról előadást is tartott.

A fenti munkálatok mellett tovább folytatódta a Csoport többi tervmunkái is. Ezek legszébb látható eredménye a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának VI. köteté, mely Stoll Béla gondozásában Szenci Molnár Albert verseinek kritikai kiadását tartalmazza. A folyamatban levő monografikus munkák (Komlövski Tibor, Pirnát Antal, Varjas Béla, V. Kovács Sándor) mellé egy további csatlakozott, a Balassi-strófa történetének feldolgozása, amely az 1970 szeptemberében a Csoporthoz került gyakornoknak, Horváth Ivánnak a munkája.

A Csoportnak a régi magyar irodalomtörténeti tanszékkal közösen tartott felolvasó-üléssorozata az egész év folyamán rendszeresen folytatódott. 1970-ben az alábbi előadások hangzóttak el:

- Ritoók Zsigmondné: A politikai satíra a XVI. században (január 13)
- Botta István: Fráter Gáspár (február 17)
- Holl Béla: Fráter Gáspár Mária-éneke (február 17)
- Klaniczay Tibor: Nicasius Ellebodus és poétikája (március 17)
- Komlövski Tibor: A magyar reneszánsz két költő-karaktere (április 14)
- André Stegmann (Tours): Signification du premier humanisme français (április 29)
- Felix Castan (Montauban): Le Midi occitan et la perspective des études baroques en France (június 9)
- Eva Kushner (Ottawa): Le dialogue comme genre littéraire à la Renaissance (június 22)
- Gál István: Sir Philip Sidney Magyarországon és Közép-Európában. — A XVI—XVII. századi angol—magyar kapcsolatok problémái (június 23)
- Csapodi Csaba: A Petancius-probléma (szeptember 22)
- Bóta László: Basa Pista balladája (Balladáink történeti eredetének kérdéséhez) (október 20)
- Czeglé Imre: Ramus életművéről, jelentőségéről és magyar hatásáról (november 10)
- Tarnóc Márton: A késő-reneszánsz értekező próza szépirodalmi elemei (december 3, Debrecenben)

Sárdi Margit: Petrőczy Kata Szidónia verseinek kronológiája (december 3, Debrecenben)

Gombárné Lábos Olga: Kecskeméti Alexis János (december 4, Debrecenben)

A Reneszánsz-kutató Csoport munkatársai közül 1971 folyamán többen folytattak kutatásokat külföldi gyűjteményekben, így Varjas Béla a zágrábi egyetemi könyvtárban és a zágrábi állami levéltárban, ahol első ízben volt alkalma a trakostyáni Draskovich levéltár anyagába betekintést nyerni; Varga Imre különböző szlovákiai levéltárakban, melyekből igen értékes misszilis levélmagyot gyűjtött össze a XVII. századból; Pirnát Antal pedig Romániában, ahol az antitrinitarizmusra vonatkozó kutatásait egészítette ki bukaresti, kolozsvári és nagyszebeni gyűjtemények adatai alapján. A Német Tudományos Akadémia központi irodalomtörténeti intézetének meghívására Klaniczay Tibor 1971 március 23—24-én résztvett a XVI. századi német irodalom alapkérdéseiről írott kollektív munka vitáján.

K. T.

Szümpozion a pozsonyi egyetem magyar tanszékének ünnepére

A pozsonyi Komenský Egyetem magyar nyelv és irodalmi tanszéke, az Egyetem megalapítása 50. és az önálló magyar tanszék létrejötte 20. évfordulója alkalmából szeptember 17—18-án filológiai szümpoziont rendezett, amely azonban szélesebb társadalomtudományi és politikai érdeklődésre tarthat számot.

A tanácskozást a széleskörű és aktuális témakör jellemezte: a csehszlovákiai magyar nyelvi és irodalmi problematikától az egyetemes magyar irodalom és a szlovák—cseh—magyar kapcsolatokon keresztül az összehasonlító irodalomtörténetírásig és érdemleges elméleti nyelvtudományi kérdésekig. E gazdag tematikát nem utolsósorban az biztosította, hogy a szlovákiai magyar filológusokon kívül ott voltak azok a szlovák és cseh tudósok is, akiknek érdeklődése a magyar és ezen belül a szlovákiai magyar fejlődés kérdéseire is kiterjed. Tovább szélesítette a kört a magyarországi, romániai és lengyelországi részvétel. Ilymódon a különböző előadások, amelyek a szűkebb társadalomnak, a szlovákiai magyar nemzetiségnek lét- és fejlődéskérdéseit taglalták, nem leszükítve, provinciális keretek között hangzottak el, hanem sokágú összefüggésekben. Befelé szoros kapcsolatban a közös csehszlovák haza népeivel, kifelé pedig az azonos nyelvű és kultúrájú, de más országokban élő magyar nemzettel és nemzetiségekkel, amit a marxista összehasonlító módszer újabb összefüggésekbe helyezett.

A megnyitóban a tanszék vezetője, Turczel Lajos áttekintette a Komenský Egyetem magyar nyelv és irodalmi tanszékének történetét az 1930—31-es kezdetektől napjainkig. Már az indulás is a magyar—szlovák kapcsolatok útját egyengette; a magyar szeminárium munkája Pavol Bujnák irodalomtörténetés névvel fűződik egybe. A felszabadulást követő években a kiváló szlovák költő, Emil Boleslav Lukáč, a magyar irodalom kitűnő ismerője és tolmácsolója működött a tanszéken. Az 50-es évektől kezdve pedig a tanszék új feladatot kapott — megtartva persze tudományos törekvéseit és a kapcsolatokat ösztönző tevékenységét — a nemzetiségű politika szolgálatában a szlovákiai magyar iskolák számára képez tanárokat.

Az ülésszak munkája két: irodalom- és nyelvtudományi szekcióban folyt. Kiindulópontunk a szlovákiai magyar irodalom két világháború közötti progresszív hagyományai és jelenkori fejlődése. S bár e kérdéskörben több alapvető munka és összefoglaló látott napvilágot, a szümpozion előadói jó érzékkel válogatták ki témájukat, nem kevés új gondolatot fejtettek ki, eddig ki nem mondott összefüggésre utaltak.

Turczel Lajos, aki a haladó magyar diákszervezet, a Sarló irodalomszemléletének és irodalompolitikájának fejlődéséről monográfiát készít elő, néhány elvi kérdést vetett fel ebből a tárgykörből. Megállapította, hogy a Sarló nem elvont irodalmárkodásra törekedett, hanem az irodalmat nélkülözhetetlen eszköznek tartotta ahhoz, „hogy a fiatalság az új magyar közélet egészséges berendezéséért vívandó harcára a szükséges szellemi fegyverekkel szerelje fel magát.” Az 1928-ban megalakult Sarló kezdetben Ady, Móricz és bizony Szabó Dezső felé is fordult, később a valóság-irodalom gondolatát hangsúlyozták: „Az irodalom eddig a nép felé hirdetett utat, mi már a néphez találtunk: a dolgozó tömegek érdekeihez, s most az őket dokumentáló irodalmat akarunk.” Az 1931-ben megtartott Sarló-kongresszus pedig már behatóan foglalkozott a proletárkultúra elméleti és gyakorlati kérdéseivel.

Balogh Edgár, (Kolozsvar), a Sarló vezető alakja, a kiváló kommunista publicista, a vitában alapvető észrevétellel egészítette ki a fejtegetést: szükség van annak megvizsgálására is, hogy a Sarló milyen pozitív hatás váltott ki, ami a többi között jól megfigyelhető a népfrempolitika szellemében szerkesztett Magyar Nap (1936—1938) hasábjain. Balogh Edgár nagy érdeklődést keltő előadást is tartott Gaál Gábor romániai magyar marxista publicista, a Korunk főszerkesztője és Fábry Zoltán kapcsolatáról. Balogh Edgár a fennmaradt levelezés, amelyet az illegálitás, a fasizmus alaposan megritkított, valamint Fábry és az ő levélváltása alapján rekonstruálta ennek az együttműködésnek néhány jellemző vonását és a két kiváló publicista emberi arcéltre is rávilágított.

A csehszlovákiai magyar irodalom nemes hagyománya Győry Dezső antifasiszta lírája. Szeberényi Zoltán (Nyitra), aki a jeles költőről monográfiát írt, Győry antifasiszta és háborúellenes költészetét elemezte. Annak a költőnek a hangja, aki oly felejthetetlenül megfogalmazta a hazafiság és internacionizmus egységét: „Én minden népet félték attól, amitől féltém az enyém” — egyre erőteljesebben vált forradalmivá, s ezzel szoros egységben alakult költészetének formája.

A felszabadulás utáni csehszlovákiai magyar irodalom egy sokszínű területére tekintett Görömbei András (Debrecen). Ő az újabb szlovákiai magyar regény sajátosságait elemezte. Ezek sorában mindenekelőtt a művek emlékezés jellegét hangsúlyozta, ugyanis az írók áttekintették a bemutatott évtized, 1938—1948 szenvedésekkel teli nehéz időszakát. Az élményanyagból következtetett, hogy az írók sajátos szembesítő technikával dolgoztak: sorsokat állítottak szembe egymással azért, hogy így harcoljanak az igazságért, rávilágítsanak a torzulásokra. A nacionalizmussal szemben valamennyi író mély meggyőződéssel szól a szlovákok és

magyarok együttélésének lehetőségeiről és szükségességéről. Csak üdvözölni lehet a csehszlovákiai magyar irodalomtörténészeknek azt a törekvését, hogy megkülönböztetett figyelemmel fordulnak az egyetemes magyar kultúr- és irodalomtörténet dél-szlovákiai hagyományai felé. E törekvés jegyében került sor az Andódon született Czuczor Gergely irodalomtörténeti jelentőségének felvázolására. Révész Bertalan (Nyitra), áttekintve a legfontosabb Czuczor irodalmat, többek között bemutatta a kénytelenségéből lett szerzetes 1843/49-ben és a szabadságharc után írt verseinek forradalmiságát.

A témakör tovább szélesült a magyar—szlovák—cseh kulturális kapcsolatok főként metodikai problémáinak tárgyalásával. Richard Pražák (Brno), áttekintette a cseh—magyar irodalmi kapcsolatokat tárgyaló legfontosabb irodalmat és ebből a további kutatások számára fontos metodológiai következtetéseket vont le. Felvetette, hogy fontos volna az eddig elhanyagolt időszakok kutatása: így a 11—12. századról, a két világháború közötti periódusról, valamint a szocialista építés korszakáról tett említést. A feldolgozásban alkalmazni kell a modern összehasonlító módszert, be kell mutatni a konkrét együttműködést és a kölcsönös kulturális hatást, továbbá össze kell kapcsolni a speciális irodalomtörténeti módszereket a történeti nézőponttal.

Aktuális és gondolatébresztő módszertani problémát feszegetett Rákos Péter (Prága), milyen metodikai kívánásokat vet fel egy csehnek számára készülő magyar irodalomtörténet. Elsősorban — fejtegette — azt kell eldönteni, mi tekintendő az adott célkitűzés szempontjából irodalomnak, ami korántsem egyszerű kérdés. Például a cseh közvélemény, ha felvilágosodásról van szó, elsősorban a nyelvtudományra, a magyar pedig az irodalomra gondol. A másik probléma az író és a mű bemutatásának módja, a történeti szemlélet alkalmazása, a harmadik pedig az irodalomtörténetírás és az irodalmi értékelés kölcsönös viszonyának a kérdése. E problémák megválaszolása alapján az előadó arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a cseh közönség számára írt magyar irodalomtörténetnek nem úgy kell tárgyalni a magyar irodalmi anyagot, hogy azt a cseh olvasó mint a saját irodalmát önmagában teljes és viszonylag zárt folyamatként tanulmányozhassa.

Milan Pišút (Pozsony) az irodalomtörténetírást leegyszerűsítő nézőpontra válaszolva meggyőzően bemutatta, hogy nem lehet irodalomtörténetet elképzelni a történeti viszonyok, az író, a mű és az olvasó együttes és sokszínű elemzése nélkül.

Az ülésszak koncepciójától egy kissé idegen volt Rudo Brtnář előadása Petőfi szlovák őseiről, valamint arról, hogy miképpen vált a nagy költő a környezet hatására magyarrá. S bár Brtnář határozottan szembefordult azzal a még fel-felbukkanó szlovák nacionalista nézettel, hogy Petőfi „renégát” volt, s elhagyta nemzetét, előadása — imponáló anyaggazdagsága ellenére — tévúton haladt, hisz mindannak, amit mondott, semmi kapcsolata nem volt Petőfi költészetével.

A magyar—szlovák kapcsolatok egy jól ismert, de eddig nem kutatott jellegzetességére hívta fel a figyelmet Rudolf Chmel. Ez a kétnyelvűség, amely egy és ugyanazon írónál a szlovák és magyar nyelv párhuzamos használatában jelentkezett, a magyar és a szlovák irodalom egy sajátos kapcsolatát tükrözte. Ugyanígy meg kell vizsgálni ezt a „kettős irodalmiságot” a kétnyelvű szlovák olvasó esetében. A szlovák írónak — folytatta gondolatmenetét — akarva-akaratlanul is tekintetbe kellett vennie azt, hogy a szlovák olvasó a maga irodalma mellett jól ismeri a magyart is. Ilymódon tehát e jelenség egyaránt kiterjedt a szerzőre, a műre és az olvasóközönségre. Nem szabad persze elfeledkezni arról, hogy ez a bilingvizmus nem jelentett kölcsönösséget és szoros összefüggésben volt a dualista rendszer elnyomó nemzetiségi politikájával. Rudolf Chmel végül utalt a cseh—szlovák „kettős irodalmiságra”, amely hasonlósága mellett a magyar-szlovákhoz képest más alapokon nyugodott.

Még szélesebb horizontot nyitott az összehasonlító irodalomtudomány tematikája. Csanda Sándor, a reneszánsz költői stílus néhány sajátosságát vizsgálta a lengyel Jan Kochanowski és Balassi Bálint műveiben. Az előadó a magyar, szlovák és cseh költői stílus hasonlóságaiából indult ki, majd rátért a magyar—lengyel párhuzamokra. Megállapította, hogy Kochanowski és Balassi költői művének fő értéke a nemzeti nyelvű irodalom megteremtése volt. Az eltérések között megemlítette, hogy míg Balassi tipikusan reneszánsz, az életet szerető költőegyniség volt, Kochanowski életművének nagyobb része moralizáló jellegű.

Jaroslava Pašiaková a lengyel, cseh, szlovák és magyar romantikus próza egy-egy jellegzetes alkotását vetette egybe úgy, hogy Jókait állította a központba. Rajta kívül a lengyel Józef Ignacy Kraszewski, a cseh Božena Němcová és a szlovák Ján Kalinčiak művei azt bizonyítják, hogy Közép-Európában a prózairodalom nagy szerepet, politikai és didaktikai funkciót töltött be, megakadályozva az ún. tiszta romanticizmus érvényrejutását. Érdekes volt az előadó fejtegetése a Jókai műveiben megmutatkozó két irány (liberalizmus és radikalizmus) és ennek megfelelő két művészi megközelítés (romantika és realizmus) keveredéséről. Az előadástól kitűnt, hogy a hasonló közép-európai történeti viszonyok hasonló témakört és műfaji rokonságot alakítottak ki.

Csapláros István (Varsó), kevésbé ismert lengyel író, Artur Gruszecki *Ezer év* (1902) regényét elemzte, amely a magyar–szlovák viszonyról szólt. A lengyel író híve volt a cári Oroszországnak és ennek megfelelően találta meg a kapcsolatot a szlovák konzervatív körökkel, kulcsregénye ezt az eszmevilágot követte.

Az összehasonlító irodalomtörténetírás távlatait vázolta fel Sziklay László. Ezenkívül számba vette a diszciplína történetének néhány mozzanatát, hangsúlyozva, hogy mennyire fontos feladat a kelet-európai irodalmak közös kutatása. A magyar előzmények között a Sarlót és a harmincas évek elején Budapesten indult *Apollo* c. folyóiratot említette. Teljesen egyetértünk az előadó fejtegetéseivel: „saját irodalmunkat ismerjük meg jobban, ha jelenségeinek elemzése közben egyik szemünkkel más irodalmak hasonló jelenségeire figyelünk”, s ez kölcsönösen és fokozottan érvényes a kelet-európai népek irodalmára.

A nyelvtudományi szekció előadásai három témakört öleltek fel. Kovács István (Debrecen) Zsámboki magyar nyelvű leveleinek vizsgálatával a Nagyszombat környéki nyelvjárás néhány XVI. századi sajátosságát derítette ki. Sima Ferenc (Pozsony) a szlovákiai magyar nyelvterület egyik érdekes részét határolta el: a dunántúli és a palóc dialektus átmeneti sávját. Kázmér Miklós (Pozsony) a csehszlovákiai magyar nyelvjárások kutatásának mennyiségileg ugyan szerény, de a színvonalat illetően annál jelentősebb eredményeit tekintette át, s megjelölt néhány olyan további feladatot, amelyet a legilletékesebbek, a szlovákiai nyelvészkutatók is számoltartanak. Vladimír Sklička (Prága) arról beszélt, milyen sok az elvégzendő feladat a magyar nyelv szerkezetének vizsgálatában, s a tipológiai elemzésre kitévő példát mutatott be.

A másik téma a magyar–szláv, ill. szlovák nyelv kölcsönhatás vizsgálatára volt. Simon Ondruš, a szófejtés módszertani problémáiról adott elő. Szerinte a szavak jelentésének összevetésében az eddigieknél egzaktabb lehetőségek kínálkoznak. Módszerének igazolására ismeretlen eredetű magyar szavak, a „gondol” és „bajusz” etimológiáját mutatta be, mindkettőnek szláv eredeztetését javasolva. Jurij Furdík (Eperjes) a magyar és szlovák szókészlet kontrasztív vizsgálatának lehetőségeiről beszélt, ami megtermékenyíthetné a szótárírás gyakorlati munkáját is.

Az elméleti kérdések közül különösen említésre méltó a nemzetiségi nyelvhasználat problémája. Deme László (Szeged), aki vendégprofesszorként öt évet töltött a pozsonyi egyetemen, széleskörű kutatásokat végzett ezen a téren, s tanulmányait egy, a társadalomtudományokat is érintő kötetben tette közzé. (Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról. Bratislava 1970.) Előadásában a köznyelv és a nyelvjárások viszonyát vizsgálta a nemzeti és nemzetiségi körülmények között. Megállapította, hogy a nyelvjárások értékes és tanulságos maradványok, de hatókörüket tekintve korlátozottak, színvonalukban pedig túlhaladtak. A társadalom fejlődésének az az érdeke, hogy a magasabb műveltségi fokot, igényesebb gondolkodási—kifejezési formát hordozó és jelentő standard — az ún. köz- és irodalmi nyelv — ne csak presztízisében, hanem valóságos hatókörében is egyre inkább följük terjedjen.” A kisebbségi nyelvhasználat elméletének problémáit érintette Kálmán Béla (Debrecen), amikor az amerikai magyarok kétévelűségének sajátosságait mutatta be.

Fontos módszertani kérdésről, a nem magyar anyanyelvűek magyar nyelvoktatásának problémáiról számolt be Bredár Gyula (Prága). Zsilka Tibor (Nyitra) a nyelvből, mint jelrendszerből indult ki és József Attila „Hazám” c. költeményén próbálta bemutatni, miben rejlik az irodalmi mű sajátos struktúrája, a benne felhasznált eszközök jelszerűsége.

A nyelvészet (és az országhatárokon is) jóval túl mutatott Püspöki Nagy Péter előadása a magyar rovásírásnak újonnan — Szlovákia területén — előkerült emlékmagyarájáról. Az itt talált s még most is szaporodó leletanyag megszüntetni látszik a rovásírásnak eddig tulajdonított kizárólagosan erdélyi-szekely jellegét. Az itteni meg az eddig ismert (kőbe vésett) feliratoknak a nemrégiben előtérbe került (gyűrűkbe rótt) egyéb anyagokkal való egybevetése pedig arra adhat gyanúkat, hogy a két típus talán két külön — esetleg más-más kultúrkörhöz kapcsolódó — írásrendszer emléke.

A nagyszámú előadást mindkét szekcióban élénk vita, ill. értékes kiegészítő hozzászólások követték, s ezekből csak egy-két izelítőt közölhattunk.

Az ülésszakot Deme László összefoglalója zárta be. A probléma elevenére tapintott, amikor megállapította, hogy a csehszlovákiai magyar kultúrát, sajátos vonásai mellett, a szlovák, magyar és a cseh művelődéshez való szoros kapcsolata jellemzi, s számos előadásban megfogalmazódott az a gondolat és teendő, hogy a szlovákiai magyar kultúra „befelé még homogénebb, kifelé viszont még beágyazottabb, a *szocialista egészbe* illeszkedőbb lehessen.”

Arató Endre

Azokhoz tartozom, akik már nem ismerték személyesen, de azokhoz, akik munkásságával, szerepével, a magyar irodalom és művészet története tanulmányozása során ismerkedtek meg. Fenyő Miksa szerepe még alaposabb megvilágításra vár, és a Nyugat folyóirat története körül fellobbanó újabb viták és eszmélkedések jelzik, hogy újabb és újabb szempontok merülnek fel, hogy szenvedély és érdeklődés kíséri a folyóirat és mozgalom útját, és hogy a folyóirat szerkesztői, alapítói, mozgatói — s köztük Fenyő Miksa szerepét, fontosságát, kezdjük mélyebben látni. S Fenyő Miksával kapcsolatban azt is, hogy nemcsak a megjelent írás, a kinyomtatott könyv számít egy életmű teljességéhez, hanem a személyes hozzászólás, a szervezés, az anyagi és erkölcsi támogatás, része egy irodalmi mozgalomnak és építi az életművet. S Fenyő Miksának, az irodalomszervezőnek, a publicistának és filozofnak, egy vezérfonala volt, a hűség Adyhoz. Sajátos módon: ha gyakorlati tevékenységében közgazdászként nem is, de kritikusként mindig az igazi Adyt mutatta fel. S ez a hűség elkísérte végső öregkoráig, napjainkig.

De szóljunk arról a Fenyő Miksáról is, aki — sok személyi és politikai okból — 1945 után eltávozott országunkból, de aki a múltó évekkel egyre közelebb került hozzánk. Bonyolult egyéni és történelmi folyamatok eredménye volt ez, félelmei, aggályai, utolsó éveiben politikánk újabb eredményei nyomán csökkentek, más irányú illúziói meg szétfoszlottak. S mindennél erősebb volt kötése, odatartozása a tápláló kulturális közösséghez, az indító otthonhoz. A világ szellemi életének egyik erős meghatározója és erős színezője ma az a szellemi hozadék, amellyel a Fenyő Miksa nemzedéke járult az európai szellemi, tudományos, művészeti élethez, és amelynek jellege, lendülete, színe, erősen kötődik a századelő magyarországi szellemi életéhez, ehhez a színes kavargáshoz, amely mögött azonban mély társadalmi erők működtek. A Lukács Györgyök, Mannheim Kárclyok, Hauser Arnoldok, Kármán Tódorok, Neumann Jánosok hozadéka ez, amely elválaszthatatlan az Ady, a Móricz, a Bartók, a Kodály, a Rippl Rónai művétől s arra támaszkodik. Ehhez a vonulathoz tartozott Fenyő Miksa is, ennek a sajátos változatát képviselte mindvégig.

Az utóbbi időkben egyre inkább rá kellett döbbsennie, hogy nemcsak az indítás fontos, a folytonosság, a hagyományos és az egyszer kivívott továbbélése is. S egyre jobban érezte, mondta, hogy művének, írói és szervezői munkásságának igazi folytonossága, idehaza van, ha sokban másképp is látjuk a világot, annak egyes jelenségeit, mint ő. S hála azoknak — fáradhatatlan személyeknek, kutatóknak és megértő szervezeteknek —, akik ebben segítettek. Az idős Fenyő Miksa egyre inkább visszatért közénk. Előbb érdeklődése és levelei, majd a Nyugatról írt gazdag anyaga, szép személyes szenvedélyű emlékirata jutottak el hozzánk, utóbb többször személyesen is idelátogatott, levelezése és iratai nagy részét is magyar közgyűjteményeknek juttatta. S bár egyéni életutak gazdag esetlegességein és véletlenein keresztül néha hományosan és bizonytalanul érvényesül a törvény, van abban valami jelképes, hogy a Nyugat nemzedék utolsó alapító tagja, és egyúttal az 1945 utáni magyar emigráció egyik vezető alakja, íme most végső pihenőre is ide tért meg. Jelképe a minden akadályon túl egyfelé törő erőknél, a magyar nemzeti művelődés ellentmondásos egységének, és tegyük hozzá, a már felnőtt magyar szocialista kultúra vonzóerejének.

Jelentős egyéniség, jelentős életutat járt ember búcsúztatása mindig új feladatokra, új kötelességekre is figyelmeztet. Fenyő Miksától búcsúzva a magyar haladó kultúra folyamatosságának megtartására, betetőzésének újfajta munkára való folytatásának kötelességére, a magyar szellemi élet erőinek vitatkozó, sokszínű egysége megteremtésére figyelünk. S arra a még közelebbi kötelességre, hogy az előttünk járó, Magyarországon, vagy külföldön dolgozott tudósok, művészek, szerzők munkásságát számbavegyük, emlékeiket vállaljuk, pályájukat, műveket megismertessük.*

Szabolcsi Miklós

* Elhangzott Fenyő Miksa temetésén 1972. április 19-én, a Magyarok Világszövetsége Elnöksége nevében.